

A MODERN GONDOLKODÁSRÓL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A huszadik század lázasan rohanó forgatagjában mohón kutat iránytű után a létfenntartásért küzködő ember. Száz és száz ellentétes áradat keresztezi útját, csalóka káprázatok lebegnek előtte, s a sötét fal mögül, melyet millióknak és millióknak kenyérért felemelt kara állít végcélja elé, a legkülönbözőbb, legellentétesebb jelszavak, eszmék, buzdításoknak tömege szédíti el. Merre tartson, melyik árral úszszon, melyik káprázatot kergesse, melyik szózatot, eszmét, buzdítást kövesse? És tétovázva és habozva keres iránytűt az élet ádáz küzdelmei között.

Az ember minden ember, bármily fokán álljon is az értelmi-
gondolkodása ségnek, mihelyt lelki és testi ereje elérte azt a fokot, hogy a létért való küzdelemben saját lábán megállhat, az első néhány önálló lépés után keresni kezdi azokat az irányokat, melyekben legkönnyebben és legbiztosabban kitűzött célját elérheti. Elődeinek és saját tapasztalatainak, valamint a körülményeknek latolgatásával és számbavételével hosszabb, vagy rövidebb idő múlva eszméi bizonyos irányokba sorakoznak, csoportosulnak, tengelyek köré központosulnak. Mint a hogy a szervetlen világban bizonyos tengelyrendszerek köré csoportosulnak az egyes ásványok molekulái, úgy az egyes emberek szellemi molekulái, a gondolatok is bizonyos tengelyek, vezéreszmék köré csoportosulnak, kikristályosodnak. Mondhatjuk tehát, hogy minden egyes ember gondolatvilága tulajdonképen egy kristálynak felel meg, melyben a tengelyrendszert a vezéreszmék képviselik. Természetes, hogy nem minden gondolatvilág alkothat oly tiszta, nemes kristályt, mint a gyémánt, vagy az arany, azonban, hogy a gondolat kristálynak, akár az egyenes, akár a ferde rendszerbe tartozzék az, tengelyekre, vezéreszmékre van szükségbe, alig vonhatjuk kétségbe.

**Az ember
gondolkodása** A mi az egyes ember gondolatvilágára áll, ugyanaz vonatkozik nemzeteknek, korszakoknak gondolkodására is. Az emberiséget, mint individuumot igen gyakran és nem joggatlanul hasonlítják össze az emberrel. Filogenetikus és ontogenetikus folyamatoknak, ha nem is azonossága, de hasonlatossága tudományosan bebizonyított tény s ha az empirikus természettudományok nem is bizonyították volna be a faj- és az egyénfejlődésnek rokonvonásait, az egyes történelmi korszakoknak az emberi élet egyes szakaszaival való összehasonlítása feljogosítana e hasonlóság felvételére.

A mi esetünkben is látjuk, hogy bármily történelmi korszakot vizsgáljuk is, minden tetteknek, minden mozgalomnak, minden eszmei terméknek megvan egy bizonyos sajátága, mintegy alaptónusa, mely szerint az egész korszak minden szellemi mozgalmát egynéhány tengely, vezéreszme köré lehet rendezni, ép úgy mint az egyes embernél; és ezek a vezéreszmék ép úgy, mint ott, az elődök tapasztalatainak, az első néhány önálló lépés tanulságainak és a körülményeknek egybevetése, latolgatása után keletkeztek.

Nem fogadhatjuk ugyan el az állítást, hogy az emberiség célja a tökéletesedés, mert tagadjuk azt a tisztán theologikus felfogást, mely szerint a természetben bármely célzatosság is létezzék; azonban világosan bebizonyított az a természettudományi tény, hogy a természetben törvényszerűséggel alakulnak át egyszerűbb szervek és szervezetek összetettebbé. E véleményünk szerint tévesen és egyedül antropomorfizmusból, fejlődésnek nevezett átalakulás úgy az egyén, mint a faj történetében nyomról-nyomra követhető, s ha a faj történetében végtelen kis időt, az emberi történelem hátszer évét tekintjük is, mindvégig folytonos átalakulással, egyszerűbb individuális és társadalmi szervezeteknek bonyolultabb, illetőleg összetettebb szervezetekké való átalakulásával találkozunk. Természetes, hogy e folytonos átalakulás mellett a földi élet képe is folytonosan változik s az átalakuló természeti, társadalmi és egyéni szervezetek a »struggle for life« más és más milleujét alakítják, melyben változnak a körülmények, a feltételek, az eszközök a küzdelemhez. A folytonos, de lassú és egyenletes átalakulás azután elérkezik egyszer arra a pontra, hol a különbség szembetűnővé válik a megelőző időkkel szemben, a mikor a most már lényegesen átalakult viszonyok lényegesen más létfeltételeket szabnak s ezt a pontot szoktuk mi közönségesen egy »korszak« végére tenni s szoktuk kezdeni utána a következő korszakot.

Messzire vezetne bizonyítani, miért tartjuk helytelennek a »fejlődése« kifejezést az »átalakulással« szemben, itt csak annyit legyen szabad megjegyeznünk, hogy semmit sem hozhatnánk fel, mi jobban bizonyítana állításunk érdekében, mint ép az egyes korszakok, megváltozott, *átalakult*, de nem *fejlődött* irányeszméit, mondhatjuk: világfelfogását. Hellas világfelfogását senki sem állíthatja fejletlenebbnek vagy hiányosabbnak, mint akár a mienket és hol van a fejlődés a szent inquisitio véres Auto da-féi és a római Caesarok czirkuszjátékai között. A vagy nem látjuk-e napjainkban is a budhizmusnak, sőt Confuciusnak egyes tanításait, igazságait új filozófiák új alakjában fel bukkani és hódítani? Nem fejlődés ez, de átalakulás, a változott viszonyok változott kifejezése, az egyszerűbből összetettebbé lett szervezeteknek megfelelő összetettebb megnyilvánulás.*

Az ember gondolkodása Ezt tartjuk tehát szem előtt akkor, midőn a modern gondolkodásról és annak akadályairól beszélünk, értvén modern gondolkodás alatt mindazoknak az irány eszméknek összességét, melyek képesek a lényegesen megváltozott viszonyok közt, lényegesen átalakult létfeltételek mellett az emberiség boldogulásának biztos irányt szabni. Ezt tartjuk szem előtt, midőn speciálisan arról a modern gondolkodásról és akadályairól beszélünk, mely a XIX. század folyamán átalakult viszonyok mellett a XX. század lényegesen megváltozott létfeltételeinek megfelel s kipótolja azt a hézagot, melynek pótlására sem a XVIII. századról a XIX-re örökül hagyott filozófiák, sem a megelőző korszakok bármelyikének irányeszméi nem alkalmasok.

Ez a modern gondolkodás, úgy hisszük, annak a filozófiának alapigazságaiból áll, mely a XIX. század egész tudományos gondolkodásának eredményeként, mint pozitív természet-tudományi alapokon nyugvó filozófia különböző elnevezések alatt bár, de azonos módszerrel és alapigazságokkal a XX. századra örökül jutott.

A megelőzőkhöz következetesen nem állítjuk, hogy ez a filozófia, modern gondolkodásunknak ez az alapja, jobb vagy fejlettebb volna, mint a megelőző korszakok bármelyikéé. Az emberi egoizmusnak nagyon is nyílt bevallása volna azt tartani a legtökéletesebbnek, a mi véletlenségből a miénk. E helyett azonban hisszük és állítjuk, hogy ez a gondolkodás

* A modern fejlődési elmélet is a fejlődésben nem teleologikus, csak mechanikai formulát lát.

felel meg annak az összetettebb szervezetnek, melylyé úgy a társadalmi, mint — bátran állíthatjuk — az egyéni organizmus is átalakult a XX. század elejére. Ettől a gondolkodástól várjuk, hogy Úgy az egyénnek biztos utat mutat a létért való küzdelem, még oly erősen megnehezített körülményei között is, valamint az egész emberiséget boldogulásának és erősödésének útjára vezet.

Ép ezért, mert meg vagyunk győződve e gondolkodás korszerű voltáról, keressük azokat az akadályokat, melyek gyors elterjedése elé gátat vethetnek.

Filozófiák keletkezése. Tekintsünk el most egy perczre a XIX. és XX. századok szellemi mozgalmaitól s nézzük, hogy általában minden oly gondolkodásnak, mely korszakok munkásságát irányította, milyen volt keletkezése, kifejlődése, leforgása. Látjuk a különböző irányokban, de nagyjában azonos létfeltételek mellett küzdő emberiséget. Minden egyes egyén saját legjobb belátásához, saját tapasztalatához, saját tehetségéhez mérten küzd megélhetésért, mely egy korszak keretén belül nagy általánosságban véve minden egyes részére azonos természeti erők összhatása, által feltételezett. *A)* a ki kézműves, *B)* a ki földműves, *C)* a ki katona és *D)* a ki diplomás ember, mind egy bizonyos irányban halad, mely az egyes szellemi vagy foglalkozási körök keretén belül ugyan a szűkebb értelemben vett megélhetési feltételeknek megfelelőleg ingadozásokat és eltéréseket mutathat, de a mely nagy egészben véve azonos, miután az illető korszaknak az egész emberiségre vonatkozó létfeltételei által megszabott. Mint a hogy egyes vízváltató rendszerek folyói különböző eredési helyről, különböző — saját földrajzi viszonyaiknak megfelelő, — kanyargásokkal egy, nagyjában egységes, irányba folynak: úgy egyes korszakoknak emberisége is nemzetek, osztályok, időszakok szerint kisebb-nagyobb ingadozásokkal bár, de nagyjában egy irányba halad. Ez, mint megjegyztük, eleinte minden egyesnek saját tapasztalatából, e tapasztalatokból leszűrt felfogásból s több ily egyén hasonló tapasztalatának és felfogásának szükségszerű találkozásából ered. Azonban egy idő múlva megjelenik a küzdőtéren egy egyén, (nem vitatjuk most vajjon jobban kifejttet vagy csak rendellenesen kifejttet organizmussal) a ki már nem csak saját tapasztalatai vagy legközelebbi környezetének tanításai útján alkot magának bizonyos gondolatirányt, hanem e célra különösen megfelelő tehetségénél fogva kortársainak tapasztalatai és gondolkodási módja felett is áttekintést

nyer, előző korszakok világfelfogását megérti és a múlttal összehasonlítva a jelen különböző áramlataiban felismer bizonyos törvényszerűségeket, általános irányokat, melyek kortársainak még oly különböző irányú és természetű munkásságában is nyilvánulnak. De nemcsak felismeri ezeket az általános törvényszerűségeket, hanem keresi, hogy helyes irányban hatnak-e; keresi az okokat, melyek kiváltják e törvényeket, számot vet a cselekvő emberre ható erők eredőjével és vizsgálja, hogy a jelenlegi haladás megfelel-e ennek az eredőnek. Sőt tovább megy és a felismert törvényeket az általa helyesnek tartott irányra vonatkoztatja és kiszámítja, hogy ebben az irányban, ezek szerint a törvények szerint, vagy e törvények ellenére, milyen eredményre juthatunk. Mint a csillagászok matematikai-fizikai alapon évezredekre pontosan kiszámítják az egyes csillagok állását egy adott időben, úgy e fentebb vázolt szellem is logikája által levont törvényeire támaszkodva az emberiség csillagzatának útját megjelöli egy bizonyos időre. Az ilyen szellemek, akár költőknek, akár bölcsseknek nevezzük őket, először stilizálják koruk gondolkodását, a mennyiben határozott formát adnak neki, másodsor átgyúrnák többé-kevésbé, harmadszor kipótolják a hiányokat és egy rendszerbe foglalt összefüggő egész filozófiát adnak az eddig rendszertelenül, összefüggés nélkül tapogatózó egyeseknek. Az eddig ösztönszerűleg cselekvő emberiségnek meg van adva a mód, hogy öntudatosan haladjon boldogulása felé. Csak az a kérdés, hogy elfogadja-e az emberiség a számára megalkotott filozófiát. Teoretice igen egyszerűnek látszik a felelet: elfogadja, ha e filozófia szükségleteit kielégíti. A valóságban azonban oly sok különféle erő, oly különböző körülmények, oly eltérő szellemű emberek játszanak szerepet és adják meg egy korszaknak világát, hogy az a folyamat, mely által egy filozófia az emberiségre hatást fejt ki és elterjed az emberek széles körében, a lehetőleg bonyolultabb.

Mi itt az egyszerűség kedvéért egy filozófiát veszünk példának s erről is — szintén egyszerűsítés kedvéért — feltételeztük, hogy helyes alapokon helyes módszerrel felépítve következtetései alkalmas vezéreszméivé lehetnek korának. Azonban így van-e ez a valóságban? Nem küzdenek-e százával a többé-kevésbé megfelelő hasznos és káros eszmeáramlatok a kor szellemi világában?

És míg a mi egyszerűsített esetünkben is az a filozófia, mely az emberi léleknek — eme rendkívül komplikált és előt-

tünk még legnagyobb részben ismeretlen mechanizmusnak — legösszetettebb funkciója révén keletkezett és a legkülönbözőbb emberi lelkekre akar hatni; nem is egyre, de egyszerre több ezerre, s nem is egy időben, de egy korszaknak egész lefolyásában: ez a filozófia, mondom, oly szövevényes utakon halad, oly számtalan módosulaton szenved, oly tömérdek akadályt küzd le s oly változatos tényezőkkel számol, míg eredményt ér el, hogy nyomon követni s a valóságnak minden tekintetben hű képét festeni róla, csak nem ember feletti feladatnak látszik. Nem ezt tekintjük tehát célunknak, hanem csak annyit, hogy nagyjában skematikus rajzát vázoljuk annak az útnak, melyen egy filozófiának haladnia kell, hogy eredményt érjen el és tekintetbe vegyük azokat a tényezőket, melyek ennek az útnak az irányát és hosszát megszabják.

A filozófiák terjedése Vizsgálódásaink folyamán eljutottunk addig a pontig, midőn egy gondolkodó fő a kor kívánalmainak megfelelő filozófiai rendszert teremt meg s tanításai nyilvánosság elé lépnek, hogy hatást gyakoroljanak a közgondolkodásra. Nézzük, mi lesz további sorsa. Kezdetben egy kis körben igen hamar gyökeret vernek az eszmék. Elismerik jogosultságukat, igazságukat, korszerűségüket. Többnyire a filozófussal rokontermészetű és hasonló körülmények között élő emberek értik meg tanításait leghamarabb. Már jóval több időt igényel, míg a nagy általánosság is annyira tudomást vesz e tanokról, hogy vitassa jogosult vagy jogosulatlan állításait és aránytalanul hosszabb idő kell még ennél is, hogy e tanok, bármily megfelelőek legyenek is, a köztudatot annyira áthassák, hogy a korszak munkásságát öntudatosan irányíthassák. Míg tehát a filozófia hódítása eleinte igen gyors, addig később mind jobban ellassul, nehezebbé válik, a tanítványoknak folytonos, olykor elkeseredett küzdelmét igényeli, végül látszólag meg is szűnik s csak az idő multán beálló változás az emberiség gondolkozásában mutatja, hogy lassan, de biztosan haladt tovább a tan, míg végre eredményt ért el.

A filozófiák hatásának tényezői:
1. A filozofálás természete. 2. Individuális diszpozíció 3. Külső körülmények

A terjedésnek ezt a természetét azokból a tényezőkből magyarázhatjuk, melyekkel mindenkor, minden filozófiának számolnia kell, ha az emberi lélekre és korszellemre akar hatni. E tényezőket skematikusan három csoportba oszthatjuk s így felvesszük, hogy a modern gondolkodásnak haladása három tényezőtől függ, melyek 1. a filozofálás természetében, 2. a

filozofáló individuum szervezetében, 3. a külső körülményekben, az idő szerinti természeti és társadalmi viszonyokban rejlenek.

A filozofálás természetete: szkeptikusok, fatalisták. Álszeptikusok és álfatalisták

A első tényező tehát, melylyel a modern gondolkodásnak számolnia kell, maga a filozofálás.

Mindjárt hozzátehetjük, hogy minden kor modern gondolkodásának legnagyobb akadályja ebben rejlett, de különösen kifejezett akadályt gördít az elé a. modern gondolkodás elé, melyet a XX. század kívánalmai tesznek szükségszerűvé. Rendesen mindjárt a rendszer életbelépése alkalmával hat gátlólag a tanok tovaterjedésére, ép abban az időben, midőn egy új gondolkodásnak legnagyobb szüksége van bátor védőkre és minél nagyobb számú lelkes terjesztőre. Ez a tényező továbbá ép azok közt és csakis azok közt az emberek közt jöhet számításba, a kiknek szellemi képességeik megbirják azt a munkát, mit filozofálásnak nevezünk, a kik maguk is többé-kevésbé önállóan gondolkodó elmék, egyszóval a filozófussal vagy azonos szellemei fokon állanak, vagy legalább is közelebb állanak hozzá, mint a társadalomnak ama sokkal nagyobb számú tömege, mely a lehető legkisebb gondot fordít eszméinek tisztázására és rendszerbe foglalására. Értendő tehát, hogy ennek az osztálynak ingadozása, sőt ellenséges magatartása a legnagyobb akadály lehet egy keletkező filozófiának, mert ezáltal ép attól az elemtől fosztatik meg, mely a maga természetében és egészében képes felfogni és feldolgozni egy bölcséleti rendszert; másodsor nélkülözi azokat, kik közvetítik e tanokat azzal a nagyobb tömeggel, mely képtelen-befogadni eredeti alakjában a tanokat; végül, mert ez az elemképes azonos fegyverekkel czáfolni, támadni, sőt megsemmisíteni. De miben rejlik az oka, hogy ez az elem, mely ép szellemi tehetségénél fogva természetszerűleg hivatva van, hogy azt a gondolkodást, mely a kor kívánalmainak legjobban megfelel, rögtön felismerje, elfogadja s következetesen mindenütt érvényesítse, ez az elem épen ingadozása, habozása által a legnagyobb akadályt gördítheti a modern gondolkodás elé? Az ok ép a filozofálás lényegében rejlik. Hiszen, ha egyszer alkalmasnak és korszerűnek ismernek el egy filozófiát, akkor lelkes harcosául is szegődnek, de az a kérdés, mikor és melyik filozófiát ismerjék el korszerűnek. És csodálatos! Míg az egyszerű természet-ember többnyire ösztönszerűleg megérzi az irányt, melyben haladnia kell, az idő leheletét, mely foglalkozási körét módosítja, addig a fentebb rajzolt osztálynak alig

egy-két tagja hallja meg idején a kor intő szavát. Ezek az elmék, melyekről feltételezzük, hogy minden előítélettől szabadon, önzetlenül csak az igazságok kedvéért keresik a természeti tünemények törvényszerűségeit, ismerik azt a sok módszert, melyek által igazságokhoz lehet jutni, ismerik azokat a különböző rendszereket, melyek különböző módszerek eredményeit tartalmazzák, sőt ismerik, hogy e módszerekkel ép úgy lehet igaztalant igazság helyett bizonyítani és ismernek rendszereket, melyeknek egykor igaznak vélt állításait világosan megczáfolták az utódok. Sőt látják, hogy bizonyos módszerekkel azonos állításokat majd igazaknak, majd hamisaknak lehet bebizonyítani. És legvégül, ha minden módszer által elért végső eredményeket összehasonlítják is, ha Plátótól Herbert Spencerig minden filozófia-rendszer igazságait vizsgálják is, ha úgy a deduktív, mint az induktív, úgy a theoretikus, mint empirikus módszerrel, akár theologiai, akár szigorúan természettudományi alapon kutattak is abszolút igazságok után, igen könnyen arra az eredményre jutnak, hogy az abszolút igazságok minden időben, minden módszer mellett azonosak maradnak, hogy abszolút tudásunk, bármely filozófiával kutassunk is egy határnál cserben hagy s ez a határ — az abszolút filozófiai tudás szempontjából — alig haladt egy-két millimétert néhány ezredév alatt. Mindig megvan az ellentét a pozitívus tapasztalatokból levont törvények és a szókombinációk által palástolt tudatlanság között; mindig hiányzik az a legfőbb kulcs, melylyel mindenkinnek szemeláttára meg lehetne nyitni a világrejtélyeknek annyiszor s oly hiába döngetett ajtaját.

»Miért higgyek hát akkor én ennek az új bölcseletnek?«
 kérdi a filozófia rengetegében eltévedt és megtévesztett ember.
 »Miért higgyek igazságainak, mikor feltételezhetem, hogy ép oly meggyőzőleg tudná bebizonyítani az ellenkezőt is? Miért higgyem, hogy közelebb visz a megismerhetetlenhez, mikor négy ezredév gondolkodói nem tudták ezt megtenni?

És így lesz legveszedelmesebb ellensége a modern gondolkodásnak a skepticizmus. Igen téves volna állítanunk, hogy a skepticizmusnak nincs alapja, sőt jogosultsága is; a mi esetünkben azonban felvettük, hogy a például szolgáló modern filozófia korszerű és alkalmas, s így e filozófia ellen fellépő skepticizmust természetesen kártékonynak kell tartanunk. Különösen kártékony, ha áligazságokra támaszkodva szofizmákkal igyekszik bebizonyítani — nem a maga igazát; hanem az

ellenfele igaztalanságát. E skepticizmusra, mely kivált a jelenkorra oly jellemző jelenség százával kínálkoznak a példák. A haladás minden terére gátló közöny az egyesek skepticizmusában gyökeredzik. Imára hív a harangszava: »eh ki hisz már ma ilyen babonákba!« gondolja a skeptikus; a haza érdekében kérnek áldozatot: »a haza érdekszövetség!« válaszol, »melyben azonban csak néhány nagyhangú érdekei gyümölcsöznek«. Társadalmi kulturális, művészeti eszmék kivannak támogatást: egyéni önérdekeket vél lappangani ez eszmék alatt, vagy legjobb esetben légváraknak tartja őket skeptikusunk. Végül egy új filozófia mű jut keze közé, gyönyörrel mutat rá, hogy ezt Aristotelesnél, ezt meg Baconnál, ezt a mondatot Descartenál, amazt Leibnitznél ugyanígy vagy ugyanilyen értelemben találta; ellenben ez más szavakkal bár, de ép oly kevésbé magyarázza meg az erő és anyag fogalmát, az istenség létezését és a saját maga lelkének halhatatlanságát.

E skepticizmusnál, melyet természete és elterjedtsége a modern filozófia egyik leghatásosabb akadályává tesz, nem kevésbé veszedelmes ellenség a fatalizmus. Ez a fatalizmus vagy megelőzheti a skepticizmust s akkor rendesen kevésbé intelligens egyének lelkét szállja meg vagy a skepticizmus folytán fejlődik ki s ekkor mint filozófiai tan nyer életjogot. Az első esetben többnyire a gondolkodástól féltő, rest elmék hajlandók befogadni a fatalizmust, mely szerint miért töprengjünk »valahogy csak lesz, mert úgy még sohasem volt, hogy valahogy ne lett volna!« E népies mondás legjobban példázza az ily természetű fatalizmust. Megnyugszik egy felsőbb bíró, vagy atya kiszámíthatatlan ítéletében, s bár határozatlan jellegénél fogva a vallásos megnyugvásnak hősies és következetes odaadásától jól megkülönböztethető, mégis többnyire vallásos lélek képezi alapját. Egész más a helyzet annál a fatalizmusnál, mely a skepticizmus következménye gyanánt lép fel. Itt a gondolkodásban és filozofálásban elfáradt és megtévedt lélek roskad le s miután arra a meggyőződésre jut, hogy hiában minden kutatás, véges erőnkkel úgy sem tudunk változtatni a világ folyásán, várjuk néma megadással, a mit a természet hoz. Itt már nem a még fejletlen naiv léleknek bizodalma, hanem a megmérgezett lélek rezignációja lép előtérbe s ritkán hiányzik a pesszimista alaphangulat. Míg ott a Leibnitz-féle szofizma uralkodik, hogy az a legjobb, a mi van, tehát ne akarjunk változtatni rajta, itt Faust módjára átbúvárokodott élet végén rájönnek, hogy rossz, a mi

van, azonban változtatni rajta nem tudunk s ezért igyekezzünk belenyugodni a meglevőbe.

Sokkal gyakoribb ez utóbbi eset, semmint kívánatos volna. Rendesen az élet vége felé, hosszabb bűvarkodás után lepi meg az embert, s nem kell a filozófia történetében sokat kutatnunk, hogy forradalmár fiatal bölcselőket, mint megalkuvó kétkedő, rezignált aggokat vizontlássunk, kivált a mai korban, midőn minden téren oly fokozott erő kifejtést kíván az élet, rendkívül gyakori tünet. A fokozott erő kifejtéssel nem mindig arányos eredmény nemcsak saját, de az egész emberiség erejének kétlésére visz s innen magyarázható sok tudós, sok művésznek időelőtti csüggedése, megalkuvása a meglevővel, az étellel, a fatalizmussal. Úgy a skepticizmusnak, mint a fatalizmusnak van egy fajtája, mely, mint igen gyakori jelenség s mint a modern gondolkodásnak akadálya szintén megkívánja, hogy ide soroljuk. Ez az álskepticizmus és álfatalizmus. Értjük alatta, midőn az illető vagy nem tud, vagy nem mer modermül gondolkozni, azaz a meglevőnél újabbat és jobbat vallani és ezért, hogy minden vitát elkerüljön a skepticizmus vagy fatalizmus palástjával fedje magát. Félreértés kikerülése végett ki kell jelentenem, hogy itt természetesen csak filozófiai momentumokat veszünk tekintetben s minden egyéb köznapi körülményt figyelmen kívül hagyunk. Így nem azt értjük az alatt, hogy valaki nem mer új gondolkodást vallani, mintha az illető valamely világi, vagy egyházi közegetől félne vagy valamelyes világi érdekeket tartana szem előtt. Ez egész más kategóriába tartozik. Mi itt e tétovázás indokának azt tartjuk, hogy az illető nem méri egy új tan igazságait elfogadni, mert fél, hogy esetleg téved s ebben az esetben egyrészt maga helytelen utat követ, másrészt tanai révén megtámadtatásnak és vereségnek teheti ki magát. Mi tehát itt nem gyáva lelkeket tartunk szem előtt, már azért sem, mert valaki, ha érdekeit félti lehet gyáva egy tant elismerni és hangoztatni a nagyközönség előtt s a mellett bensőleg meglehet győződve e tan igazáról; mi azonban itt örökösén kétkedő, félénk lelkekről beszélünk, kik bár keresik az igazságot, félnek azt megtalálni, azaz félnek egy igaznak hirdetett tant annak elfogadni, míg a legkisebb aggodalmakat is el nem oszlatták. Ez pedig egyszerűen lehetetlen feladat, mert az ily egyéneknél a kétkedés pathologikus szervi tünet, mely sokkal mélyebb okokban találja magyarázatát, semhogy bármely bölcsélet tételeivel, vagy logikájával azt a szervezetből kitörülhetnők.

Az ily elmék tehát daczára, hogy nem tanulmányoztak át egy csomó filozófiai rendszert, miután ők úgyse hitték, hogy ez valami eredményre vezethetett volna, sem nem. természetesen fatalisták, miután természetük ép vágyik a végokok megismerésére; miután tehát hiányzik belőlük úgy a skeptikusnak mint a fatalistának alapjellembonása, mégis nem fogadhatván el semminemű felállított igazságot kénytelenek vagy skeptikusokká, vagy fatalistákká lenni. Azonban ezekké nem lesznek meggyőződésből, mert mindig várnak egy tant, melyről feltételezik, hogy hozzá csatlakozhatnak, mely azonban, ép kétkedő természetükből magyarázhatólag sohasem érkezik meg, s így ők álskeptikusok és álfatalistákként hadat viselnek minden régi és kivált minden újabb filozófia ellen. Ezzel el is érkezünk volna a modern gondolkodás második tényezőjéhez: az individuális diszpozícióhoz.

(Folytatjuk.)

Péterfi Tibor.